Prens Sabahaddin ve II. Meşrutiyetten Yansıyan "Devleti Küçültmek" Sorunu

Rukiye Akkaya Kia (*)

Sabahaddin Bey ya da popüler adı ile Prens Sabahaddin, Türk modernleşmesi sürecinde bizi yeniden düşünmeye sevk eden isimlerinden biridir. Hanedana mensup olduğu halde, II. Abdülhamit rejimine karşı geniş tabanlı bir hareketin içinde olması, onun adını daha da ilginç kılmaktadır. Prens Sabahaddin, kendini siyaset dışı olarak nitelemiştir. Bu nitelemenin altında; biraz da, siyaset alanını şahsiyeti düşürücü bir ortam olarak görmesi ve siyasi tavrı ile değil de, daha çok düşünceleri ile önde olma isteği yatar. Buna rağmen, onun yaşamını, II.Meşrutiyet dönemindeki olayların akışından ayıklamak pek mümkün değildir[1].....Ben burada Sabahaddin Bey'in siyasi yaşamından değil de siyasi görüşlerinden bahsedeceğim.

Bilindiği gibi Jön Türkler, devletin devamını sağlayacak bir formül ortaya koymaya çalışmışlardı. Bu yol için Batının tarihi, Batı bilimi, teknolojisi ve tabi Batılı kavramlar olağanüstü bir kaynak teşkil ediyordu. Ancak, Jön Türkler arasında, düşüncelerini belirli bir ilke ve metotla açıklayabilen pek azdır. Bunların içinde, en önde gelen isimlerden biri Sabahaddin Bey'dir. Söylediklerini ne kadar eleştirsek de kendisinin bu yönünü, teslim etmek gerekir[2].

Sabahaddin Bey, Le Play'in sosyolojik araştırmalarından etkilenerek *science sociale*'in[3] prensipleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunları

(*) Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı.

1 Prens Sabahaddin'in siyasi yaşamı, siyasal düşünceleri ve İzahlar konusunda daha geniş bilgi için bkz. Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin*, Ankara, 2005.

2 Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr.Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s. 196.

3 Science sociale, Le Play'in görüşlerini korumak, sosyolojik araştırma metodunu geliştirmek için öğrencilerinin oluşturduğu ve kurumsallaşma amacı güden okulun adıdır. Zira Le Play'in görüşleri, kedisinden sonra iki farklı yönden tartışılmıştır. Bu ünlülerden biri, onun görüşlerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arasında bağlantı kurmuştur.

Bireyin toplum içinde yükselişini sosyo-ekonomik yönleriyle ele aldığından Sabahaddin'in bir liberal olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Ama ilginçtir ki, Sabahaddin Bey, kendini bir liberal olarak adlandırmaz. Ne dile getirdiği sorunlarla, ne de kullandığı temel kavramlarla liberalizm arasında bir bağ kurmamıştır. Hatta Prens, liberalizmi, masa başında üretilmiş bir kuram olarak görür ve dışlar. Ona göre, muhafazakârlık, liberallik, sosyalistlik gibi kuramlar bilimsel çözümlemeden yoksundur. Bu kuramlar, toplum ve birey üzerine kanılardan hareket eder ve bu kanıları gerçek sayarak, akıl yoluyla sonuç elde etmek isterler[4].

Le Play, aileler üzerindeki çalışmalarında, soy yapısı (ör. ataerkil aile), sosyo-ekonomik yapı (ör. işçi aileleri), ailenin yaşadığı bölgeyi ve yeri (ör. step-doğu) dikkate alarak sınıflandırmalar yapmıştır. Onun takipçisi olan E. Demolins, aileleri sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sınıflamakta ve toplumsal yapıyı, birbirinden çok farklı, iki büyük grupta toplamaktadır. Birincisi, cemaatçi yapı (tecemüi ya da iştiraki toplumlar); ikincisi, bireyci (infiradi ya da hususiyetçi) yapıdır[5].

Osmanlı toplumu, bu ayırım içinde, cemaatçi toplumlar grubuna girmektedir. Cemaatçi yapı, kişiyi kendine bağımlı kıldığından, bireyin sosyal

---

bir sosyal reform için kılavuz, hatta bir ideoloji olarak kabul eden kesimdir. İkincisi ise Le Play'in toplumsal araştırmalarda bir yöntem ortaya koyduğunu ve bu araştırmaların sonuçları değerlendirmek suretiyle, her toplumun kendine göre bir reform yolu geliştirilebileceğini, Le Play'in görüşlerinin dondurulmaması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, araştırma metotlarında da bilimsel bir yöntem izlemek ve bu yöntemi, sürekli geliştirmek gerekir. Science sociale'ciler, böylece Le Play'in görüşlerine ilişkin eleştirilere de bir cevap verebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu amaçla, *"Unions de la Paix Sociale"* ve *"Société d'Économie Sociale"'* kurulmuştur. Z. Fahri Fındıkoğlu, okulun adına ve Türkiye'ye gelişine dair, sosyoloji biliminin bir disiplin olarak doğduğu dönemlerde, terminoloji ve kavramlara özel bir hassasiyet gösterildiğini, gerek bizde, gerek Fransa'da, Le Play'cilerin "sociologie-içtimaiyat" kavramına, antipatik yaklaştıklarını söylemektedir. Bizim dilimize, "ilmi içtima" olarak yerleşmiştir. Fakat, Türkiye'de ilmi içtima okulunu izleyenler, meslek-i içtimai kavramını da kullanmışlardır. Le Play'in, adına ve düşüncelerine, ülkemizde ilk olarak Ali Suavi'nin yazılarında rastlıyoruz. Bununla birlikte, Sabahaddin Bey, 19.yüzyılda, bir disiplin olarak doğan sosyoloji bilimini Türkiye'ye tanıtan, kurucu isimler arasındadır. Ancak, kendisi, sosyoloji ile science sociale'i birbirinden ayrı görmektedir. Sabahaddin Bey, science sociale'in, gözlem ve araştırma metoduna dayandığını, buna karşılık sosyolojinin hukuk, ekonomi, ahlak gibi üst yapı kurumlarını inceleyerek, ortalama ve genel sonuçlara ulaştığını söylemektedir. Bu yüzden, üst yapı kurumlarını doğuran sosyal yapının kendine özgü koşulları açıklanmadan, doğrudan bu kurumlarla ilgilenmek yüzeysel değerlendirmelerden öteye gidemez. İlm-i içtima *(science sociale)*, sosyal yapıların köküne indiğinden, sosyolojiden ayrılır. Paul de Rousiers,Cornelia H.B.Rogers, "La Science sociale; The French School of Social Science", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 4 (Jan.1894) p.128-129; Z.Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat-Metodoloji Nazariyeleri*, C. II, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1961, s. 384, dpnt.1; Sezer, s. 43 vd. ; Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Çev.Muzaffer Sencer, Elif Y., İstanbul, 1965, s. 33.

4 *a.g.e.*, s. 42.

5 Fındıkoğlu, s. 317.

yetenekleri ve kişiliği gelişemez. Bu yüzden birey; aile, cemaat, parti ve hükümet gibi kurumlara bağlanarak, özel yaşamından başlayan ve giderek genişleyen bir çember içinde, sürekli olarak farklı bir dayanak noktası arar. Güven ve destek koşullarını, kendi kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu bu yapı, durağan bir toplum karakteri çizmektedir. Bu toplum, içe kapanıktır. Değişim, dışardan gelen dinamiklerin zorlaması ile gerçekleşir. Çoğunlukla da başarısız olur. Sabahaddin Bey, Osmanlı toplumunun asıl sorunlarını; bireyin kişiliğini ve yeteneklerini geliştirmeye olanak tanımayan eğitim sisteminde ve koruyucu toplum yapısında aramak gerektiğini söylemektedir[6].

Doğu toplumları geridir; çünkü Doğu, cemaatçi yapıdan kurtulamamıştır. Cemaatçi yapıda, çalışma koşulları, teşebbüs ve mülk sahibi olmak gibi ekonomik sorunlar aile, oymak ya da devlete dayanarak çözümlenmek istenir. Çünkü cemaatçi toplumlarda insanlar, sosyal refahı, girişimi ve özgürlüğü hep kendi varlığı dışındaki yollardan ve toplumdan beklerler. Birey, özgürlüğün koşullarını yaratmadan, kendisine bir özgürlük bahşedilmesini bekler. Bu durumdaki insan, toplumsal kurumların kendi yaşamı üzerindeki vesayetini meşru görür[7]. Kendisi, "birey"in tanımını yapmamıştır. Ancak, üslubundan; birey kavramını, özgürlüğünü kendi çabası ile elde eden insan için kullandığını görüyoruz. Bu özgürlük, yönetim modeli ile ya da siyasal alan ile bağlantılı değildir; kişinin özel yaşamına ilişkindir. Sabahaddin Bey, bireyden hareket ederek Osmanlı toplumundaki "beşeri materyalin niteliği"[8] üzerinde yoğunlaşmıştır.. Ona göre, İmparatorluğun sorunu yalnızca bir siyasi rejim sorunu değildir. Mevcut beşeri materyalin niteliği değişmedikçe, toplumun sorunları da çözümlenemeyecektir.

Bireyci yapı olarak da adlandırılan toplumlarda ise; kişisel gelişim ve bireyin bağımsızlığına doğru giden kesin bir yol belirlenmiştir. Cemaatçi yapı, değişime tereddütle yaklaşan kişilik yapısı ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık, bireyci toplumlar, sürekli yaşam mücadelesi veren insanın ve onun sosyal yeteneklerin tam bir şekilde gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Dayanağını kendinde bulan kişilerden kurulu, dinamik bir toplum yapısı yaratılmaktadır[9]. Burada, kuşkusuz en önemli nokta, kişisel teşebbüsün özel mülkiyeti yaratıyor olmasıdır. Özel mülkiyet, bireysel refahı, buna bağlı olarak da toplumsal refahı yükseltmektedir.

Türklerin cemaatçi yapıyı doğrudan kabul etmek toplumu kaderciliğe

---

6 Sabahaddin, *Türkiye...*, s. 41

7 *a.g.e.*, s. 42-43

8 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler* 3, İstanbul, s. 55.

9 *a.g.e.*, s. 39-40

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

götürecektir. Ancak, Sabahaddin Bey, Osmanlı toplumunun bireyci yapıyı kendiliğinden gerçekleştirecek niteliklere sahip olmadığını düşünmektedir. Tarihsel olarak böyle bir birikimi yoktur. Bu yüzden, Türk toplumu, kendi iradesi ve isteği ile biçim değiştirmeyi gerçekleştiremez. Ama yine de bir umut vardır. Bunun yolu, aşağılık duygusu hissetmeden özeleştiri yapmaktır. Osmanlı, Avrupa'nın geçirdiği toplumsal, buna bağlı olarak da ekonomik ve siyasi evrimin dışında kalmıştır. Bu sebepledir ki Osmanlının çöküşü, aslında yıllarca önce başlamıştır. Daha da ötesi, Tanzimat döneminden beri yapılan reformlar, sorunların genişlemesine, cemaatçi yapının güçlenmesine hizmet etmiştir. Osmanlı toplumu, kesinlikle kendini çürüten bu "kabuğu değiştirmeli"[10] dir.

Osmanlı Aile Yapısı ve Aile İçi Eğitim Sorunu

Osmanlı aile yapısı, aşırı himayecidir. Çocuğuna, özel yaşamında bireysel girişkenliğe dayanan yükselme gücü verememektedir. Bu davranış genç nesillerde hayatın zorluklarını çözebilmek için hep bir dayanak arama eğilimi oluşturmaktadır. Aynı noktaya dikkat çeken Mardin, Osmanlı toplum yapısında kişilerin kendi kendilerini idare etmekten mahrum olduklarını, köy veya mezra kavramını aşan bir birlik kavramının da olmadığını belirtir[11]. Birinci Dünya Savaşı'ndaki gözlemlerini anlatan bir subayın çizdiği tabloyu örnek gösteren Mardin, bu bağımlılık duygusunun boyutlarını düşündürücü biçimde aktarır. *"..., (A)skerlerimiz, ferdi olarak iş görebilen kişiler olmaktan ziyade çark dişlileri gibi bir topluluk içerisinde, bir grubun parçaları olarak iş görebilecek nitelikteydiler. Bir topluluk içinde veya grup içinde, kendilerinden istenilen her şeyi kolayca yapabiliyorlardı; fakat onlardan birisi gruptan ayrıldığı ve tek başına kaldığı zaman kendi iradesiyle, kendisi için bağımsız bir kişilik alanı belirlemeyi beceremezdi. Aynı zamanda, kolektif girişimlerde daima bağlanacak veya emrine girecek birisini aramaktaydı. Çavuşunu veya subayını veya kumandan vekilini kaybetmiş olan bir grup asker, çabucacık kolay bir şekilde dağılıveriyordu."*[12] Bu sahne, kişinin kendini serbestçe ifade edebilmesi ve özellikle bir lider etrafında toplanma konularında bizi düşündürmelidir.

Sosyal yaşamın, özel yaşamdan daha üstün görüldüğü bütün toplumlarda resmi görevler yani statü herşeyin üstündedir. Tarım ve ticaret alanında; aileler, uğraştıkları işe ortak ettikleri çocukları için bir dayanak noktasıdır. Ancak kişisel bağımsızlıktan yoksun olan büyük çoğunluklar için geçim

---

[10] Tarık Zafer Tunaya, "Jön Türk ve Sosyal İnkılap Lideri Prens Sabahaddin", *Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası*, Kasım-1948, s. 120.

[11] Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 54.

[12] *a.g.e.*, s. 54.

kaynağı olabilecek, saygı kazanmış çok büyük bir mekanizma vardır; devlet. Sabahaddin Bey için, Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet mekanizmasının oluşumundan beri, yönetim erkini elinde bulundurmakla yaşayan, kendi varlığını bu sistemin bir parçası ile özdeşleştiren, geniş bir grup vardır. Suretleri birbirinden farklı, ama özü aynı olan bu örnekler, birbirinden beslenmektedir. Bu geniş kitlenin en son büründüğü kılık, Tanzimat dönemi ile ortaya çıkan "memur" kesimidir. Tanzimat, büyük bir yönetici cemaatini bir merkeze toplamıştır. Bu dönemde kurulan okullar, eğitimi bir kışla hayatına, öğretimi de kuramlara ve kitaplara dayandırmıştır. Sonuç olarak, bir dizi okula karşılık, bir dizi de memur yaratılmıştır. Büyük okullar, sorunlarımıza yönetim baskısıyla çözüm yolu aramaya çalışan bir grup yüksek tabakayı yetiştirmiştir[13]. Sabahaddin Bey, Tanzimat dönemiyle başlayan memur sınıfındaki artışı eleştirirken, yeni memur neslinin, devleti yalnızca bir geçim kaynağı olarak gördüklerini söylemiştir. Bu değerlendirme, doğal olarak Osmanlı bürokrasisi içinde taraftar bulamamıştır.

Mülkiyet Sorunu

Sabahaddin Bey için; Türk köylüsünün en büyük sorununu, toprak mülkiyeti ve tarımla uğraşan emekçi kitlelerin ticaret bakımından bağımsız örgütlerden yoksun oluşudur. Köylü, her bakımdan tarımı destekleyecek, ciddi ve gelişmiş bir desteğe muhtaçtır. Bu desteği vermeye çalışan ilkokul öğretmenleri, vaizler, nahiye müdürleridir. Ancak bu kişiler, zaten doğrudan yönetim kadrolarının içinde bulunduklarından, siyasal otoritenin baskısını ve kontrolünü arttırmaktan öteye gidemeyeceklerdir[14].

Türkiye'nin ekonomik ve sosyal geleceği, memur adayı olan aydınların çoğalmasında değil, üretim ilişkilerini kişisel girişimleri ile geliştirecek olan sosyal çevrenin doğmasına bağlıdır. Bu da ancak ve özellikle köylerde uygulanan toprak düzeninin değiştirilmesi ile gerçekleşebilir. Özel mülkiyetin güvence altına alınması, bireysel çalışmayı güçlendiren, toplumdaki düzeni ve emniyeti arttıran bir etkendir. Osmanlı devlet yapısına bağlı olarak, zaman içinde bozulan toprak düzeni, köylüyü yalnızlık ve fakirlik içinde bırakmıştır. Anadolu'nun gerilikten kurtuluşu, köylünün mutlak biçimde topraklandırılmasına bağlıdır[15]. İnsanı insana bağlayan, nihayetinde insanı bütün varlığı ile

---

13 Sabahaddin, *Türkiye...*, s. 49.

14 *a.g.e., İkinci Bir İzah*, s. 31.

15 *"...Arnavutlar, Araplar, Kürtlerin büyük bir kısmı yarı göçebe yahut tamamen göçebe çadır hayatı yaşamakta ve birbirleriyle muharebe etmektedirler,...siyasi bir istiklale hazır olmadıkları gibi...Osmanlı camiasından ayrıldıkları takdirde çarçabuk bir ecnebi boyunduruğu altına gireceklerini...idrak ediyorlar. Devlet...göçebe bir halde yaşayan bu vatandaşlarının zirai sahalarda yerleşmelerini temin etmeli ve milyonlara varan aşiret ahalisinin Elcizre bölgesinin zengin ve bereketli topraklarında iskan edilmesini*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

toprağa bağlayan ilişkiler zincirinde, iktidarı besleyen köylü ile Saray arasındaki güç odaklarını da belirtmiştir. Toprağın, yönetime bağlı, iktidardan beslenen, *"zorbaların elinde alet edilmesine"* [16] son verilmelidir.

Sabahaddin Bey, mülkiyetin bir tanımını yapmamış, mülkiyet ile mülk sahibi olmayı da birbirinden ayırt etmemiştir. Bu bağlamda ne mülkiyetin kaynağından ne de mülkiyetin ekonomik uzantılarından bahsetmez.

Özel mülkiyet, şahsi teşebbüs ve servet birikimi arasındaki ilişkiyi, yaşadığı döneme göre çok ileri bir noktadan ele alan Sabahaddin Bey; teşebbüs ile servet birikiminin bir bütün olduğunu söyleyecektir. Aynı noktaya dikkat çeken, dönemin diğer önemli ismi, Prens'in hayranlarından Doktor Abdullah Cevdet'tir [17]. Özel mülkiyetin gelişmemiş olması nedeniyle, Osmanlı toplumunun iç mekanizmaları, servet birikimine ve birikmiş servetin üretim sürecine aktarılmasına engel olmuştur. Tarımsal yapı, kişisel girişimin motoru olan özgür emeğin doğmasını frenlemiştir. Böylece, ekonomik palazlanma ile, zaman içinde toprağa sürekli biçimde hâkim olabilecek, özel mülkiyete sahip, ara sınıfın yetişmesini engelleyen bir sistem kurulmuştur. Köylü, ekonomik güçsüzlüğü nedeniyle ticari tarımı yaratamamış, ekonomik rekabetin olmadığı bir ortamda servet birikimi gerçekleşmemiştir [18]. Özel mülkiyete bağlı, bir soy asaletinin ve toplumsal tabakalaşmanın olmaması da, yöneticileri üstün ve itibarlı bir statüye taşımıştır [19]. Dolayısıyla, askerlik, ya da memurluk, sosyal itibarı olan birer meslek olarak öne çıkmıştır. Eleştirileri, resmi görevlerin üretim ve ticaret uğraşlarına tercih edildiği yaşam modeline yöneliktir. Öte yandan, İmparatorluğun kuruluşundan beri toprak mülkiyetinin, devletin yapılanma biçimini oluşturan ana unsurlardan biri olduğunu görmemekte-

---

sağlamalıdır. Böylelikle emniyetsizliğin yegane sebebi olan göçebeliğe son verilecek, iktisadi rabıta kurulacak ve ticaretin gelişmesine imkan yaratılacaktır".

16 Sabahaddin, *Türkiye...*, s. 53.

17 Hanioğlu, s. 195 vd.

18 Sabahaddin, *Türkiye...*, s. 53.

19 Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak mülkiyeti devlete aittir. Tarım ekonomisinin temel birimini, reaya çiftlikleri oluşturmaktadır. Çift terk edilemez, alınıp satılamaz ve iki yıldan fazla üst üste boş bırakılamazdı. Osmanlı toprak düzeni bu sistemle, özel mülkiyetin gelişmesini engellemiştir. Tımar sistemi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda, merkeziyetçi bir yapının ana unsurunu oluşturmaktaydı. İmparatorluk, fetihler yolu ile elde ettiği topraklar, doğrudan devletin malı sayılmış ve devlete bağlı memurların tasarruflarına bırakılmıştır. Bu kişiler, askeri görevlere bağlı yüksek mevkilerde bulunanlar, ulema ve hanedana mensuptur. Topraklar, tımar, zeamet ve has olarak ayrılmıştı ama dirlik adı altında toplanıyordu. Bu sistemle, devlet büyük nüfuslu bir orduya sahip olmuş ve böyle büyük bir ordunun devlet hazinesine getireceği ağır masraflardan kurtulmuştur. Tasarruf sahibini devlete karşı sorumlu hale getirdiğinden, tımar sisteminde devlet, mülkiyetin gerçek sahibi olarak toprakların kontrolünü elinde tutmuştur. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu kesin ve merkezi bir güç kurmuş, gerçek anlamda özel mülkiyetin doğmasını engellemiştir. Oya Sencer, "Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış", *Sosyoloji Dergisi*,1964, s. 17-18.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir[20]. Özellikle, Osmanlı klasik döneminde ticaret ve zanaatlara dair uğraşlar küçümsenmiş ve hemen hemen bütünü ile gayri Müslim kesime terk edilmiştir. Mülkiyet hakkının tahtın iznine bağlı olması, değişimlere karşı güven altında olmayışı, ticaret ve zanaatların gayri Müslimlerin elinde olması, Osmanlı toplumunun genelinde bir kapital birikimine engel olurken, Türk ve Müslüman unsurun toprağa bağlı statüsünü değiştirmemiştir. Aslında 1858 Arazi Kanunnamesi ve buna bağlı düzenlemelerde liberal tarım düzenine yönelik bir değişim gözlenir. Ancak, daha 1847 Tapu Nizamnamesi ile şahsi tasarruf altındaki toprakların tapularının verilmesi, toprağı fiilen tasarruf eden Ayanların yararına olmuş, köylüyü ekonomik bağımlılık ilişkilerinden kurtaramamıştır[21].

Bunların ardından Sabahaddin Bey, Osmanlı unsurları içinde Türkler ile diğer unsurları kıyaslamaya başlar. Buna göre Türk toplumu, içinde yaşadığı fakirliği ve geriliği adeta kabullenmiş, bu şartları değiştirmek için bir mücadelede bulunmamıştır. Özellikle Türk ve Müslüman unsurlar, müdahaleci bir insan niteliğinden yoksundur. Bunun nedeni, Türklerde özel mülkiyet bilincinin daima törpülenmiş olmasıdır. Sonuç olarak, servete ve pazar ekonomisine bağlı ticaret ve esnaflık gayrimüslim kesim arasında yaygınlaşmıştır. Bu durumu açıkça gören Osmanlı idaresi, köylünün durumunu iyileştirecek, özel mülkiyet bilincini geliştirecek reformlar yapmakta çok gecikmiştir. İmparatorluk içinde, Türk unsurlar mağdur edilmiş ve adeta üvey evlat muamelesi görmüştür. Osmanlı sarf ederken, onlar kazanmıştır. "..,[Türk toplumunun] ihtiyaçları artmıştır, fakat kazanma kudreti [miz] yükselmemiştir" [22]. Yine, Türk ve Müslüman unsurlarda, müdahaleci ve girişimci insan niteliğinin gelişmemiş olması, kötü eğitim sisteminin sonuçlarından biridir.

Eğitim Sorunu

Osmanlı toplumunun problemlerinin önemli bir kısmı, "milli terbiye sistemi"nin çürüklüğünden ileri gelmektedir[23]. İstibdatları besleyen, cemaatçi aileden başlayarak teorik bilgiler yığını ile dolu okul ve toplumsal kurumların ortaya çıkardığı[24], otoriteyi sorgulamayan kişilik yapısıdır. Kendine güven-

---

20 a.g.m.

21 -İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE, Ankara,1979, s. 305.

22 -Sabahaddin,"Hıristiyanlar Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefid Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkumu Oluyorlar", *Terakki*, 10.11.1906'dan aktaran Ege, s. 80 vd.

23 -M(ehmet) Sabahaddin, *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Me'zûniyet Hakkında Bir İzâh*; Muktatıfı (Derleyen) Satvet Lütfi, Matbaa-i Kütüphâne-i Cihân, Dersaadet, 1324, s. 16.

24 -Sabahaddin, *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar, Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul,1327, s. 105.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

meyen ve kendini ifade edemeyen bu kişilik, devleti bir koruyucu dayanak olarak görmektedir. Sabahaddin Bey, yaşamda varolabilmenin değişim koşullarına iyi uyum koşuluna bağlı olduğunu vurgulamasıyla, karşımıza bir sosyal Darvinist olarak çıkar. "Muhitine uymayan mahlûkat", yaşam alanından süpürülür gider (selection sociale; ictimâî istifa). İnsan toplumlarının gelişiminde de aynı ilkeler geçerlidir.

Burada, Sabahaddin Bey'in, liberal olduğu iddia edilen bakış açısını sorgulayacak bir nokta billurlaşmaktadır. Kaleme aldığı, Üçüncü ve Son Bir İzâh'ta, Anglo-Sakson eğitim modelini uygulayan, örnek bir okul olarak, "l'Ecole des Roches"u ziyaretinden bahseder. L'Ecole des Roches, 1899 yılında, Edmond Demolins tarafından, *science sociale*'in ilkelerine göre kurulmuş, elit kesimlerin eğitim ve öğrenim için tercih ettikleri bir okuldu. Buradaki eğitim modelinde, elit kesimlerin, entellektüelizmden, aktif ve yüksek statülü mesleklere geçmesi, hiç olmazsa; yaşamlarında kendi kendilerine yetebilmeleri için gereken egitimden sonra müteşebbis olmaları hedefleniyordu. Sabahaddin Bey, bu konuya açıkça değinmez. Ancak, okula ilişkin görüşlerinde, bir önemli bir ayrıntıyı da atlamamıştır. Bu okulun öğrencileri; *"sefalet içinde vatanlarını terk etmeye mecbur kalma*[yan]", *varlıklı insanlar[dır]*", *"..zaten mektep ücreti, bunu isbata kafi[dir]"*. Bu varlıklı, genç zümre, ülkelerinin rahat ve sakin koşullarını terk ederek, *"müşküllerle mücadele etmeyi tercih etmişlerdir"* [25]. Bu durum, Sabahaddin Bey tarafından, fedakârlık ve takdire şayan görülmektedir. Okulun yüksek ücreti ve burada eğitim görenlerin sosyal geçmişine dikkat edildiğinde, eğitim konusundaki ısrarlı görüşlerinin, belli bir kesimi hedef aldığı ortaya çıkmaktadır. Sabahaddin Bey'in takipçilerinden olan Ege, bu ayrıntıyı, açıkça ifade eder. Köy Enstitüleri'ne ilişkin tartışmaların, Sabahaddin Bey'in görüşlerine paralel düşünülmesine karşı çıkarak, Onun amacının, geliri yüksek ve mali durumu iyi olan ailelerin çocuklarının, ülkenin doğal kaynaklarını başarı ile işletecek, müteşebbis ve aktif gençler olarak yetiştirmek olduğunu vurgulamıştır [26]. Bu yaklaşım, açıkça liberal değil, elitist bir görüştür.

Sabahaddin Bey, varlıklı, özel mülkiyete sahip, bu yolla da yaşadığı bölgenin ticaret ve refahını yükseltemeye gücü yetecek yeni nesillerin Avrupa'ya gönderilerek yetiştirilmesini arzu etmektedir. Açıkça ifade etmese de ülke kalkınmasında temel rolü üstlenebilecek, eğitimden geçmiş bir öncü sınıf yetiştirilmesine taraftardır. Yetiştirilen bu gençlere toprak verilerek, hem kendilerine yararlı, hem köyler için örnek olacak şekilde çalışmalarını sağlamak gerektiğine inanmaktadır. Gençler, İngiltere'ye ya da Amerika Birleşik

---

[25] *a.g.e.*, s. 90-91.

[26] Ege, s. 238.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

Devletleri'ne gönderilmeli, orada dil ve kültür öğrenmeleri için İngiliz centilmen ailelerin evinde pansiyoner olarak kalmalıdırlar[27]. Bu konuda, cinsiyet ayırımı da yapılmamalıdır. Erdemli bir yurttaş olarak, kadının sosyal değerini yükseltmenin tek yolu, onlara çalışma hayatında yer vermektir. Bu ancak, iyi ve amaç taşıyan bir eğitim ile mümkündür. Böyle bir eğitimden geçmiş genç kadınlar; *"taşraların o baştan başa yetim ve metruk muhitlerindeki vatandaşlarına... şefik birer hakiki rehber"*[28] olacaklardır. Bu düşüncenin yanına, hemen bir çekince koyan Sabahaddin Bey, kadınların eğitimi ve yükselmesi konusunda, İslam'ın, "ahkâm-ı hakikiyesinden", uzaklaşmamak gerektiğini de söyler[29]. Burada da bir çelişki görüyoruz zira Sabahaddin Ulusal onur ve geleneksel terbiyenin, özgürleşmeye feda edilmeyeceğini söylemektedir.

Merkezi eğitime karşı: Okullardaki eğitim yerel ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Doğduğu yerde, eğitilen, çalışan, doyan insan kendi bölgesinin kalkınmasına doğrudan hizmet eden kişidir. Bu yüzden okulların ihtiyaca göre kurulması ve idaresi, yerel idareye bırakılmalıdır. Merkezi eğitim tek tip insan yetiştireceğinden, bölgesel ihtiyaçlara iyi cevap veremez. Dolayısıyla, eğitim, bir bütün olarak, kişisel girişimi geliştirici ve toplumsal değişimi sağlayan motor güç olarak değerlendirilmektedir. Sabahaddin Bey'e göre, eğitim iki esaslı unsuru olan aile ve okul eğitimi, kurulu düzen içinde, kendilerinden beklenen görevi yerine getirememektedir. Yaşamlarında zorluklarla ve meşakkatlerle, yalnız mücadele eden insanlar, sosyal yönlerini geliştirirler. Oysa bizim eğitim sistemimizde, çocukta varolan yetenekler dahi törpülenmektedir[30].

Her şeyin devlete bağlı olarak, devletin izni ile ya da devletin baskısı ile yapıldığı bir ülkede insanların kişisel yeteneklerini geliştirmeleri mümkün değildir. Öncelikle, toplumu devlete bağımlı olarak yaşamayı gerekli kılan memuriyet tutkusundan kurtarmak gerekir.

Sabahaddin'in, science sociale okulunun etkisi ile ortaya koyduğu bu liberal formül, İmparatorluk için tehlikeli ve sorumsuz gözükmüştür[31]. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu görüşleri, İmparatorluğu bölen ve ayrılıkçılığı körükleyen bir düşünce olarak eleştirilmişti. Bu fikir savaşı, "özgürlük" kavramı üzerinde yoğunlaşmış ve gelişmiştir. Mardin'in de belirttiği gibi, dolaylı da olsa hürriyet kuramı, aslında bir kalkınma kuramıdır. Sabahaddin Bey, bu

---

27 Sabahaddin, *Üçüncü ve Son Bir İzâh*, s. 97-98.

28 *a.g.e.*, s. 101.

29 *a.g.e.*, s. 100.

30 Sabahaddin, *Bir İzâh*, s. 16-17.

31 *a.g.e.*, s. 89.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLİTİBARİ YAYINEVİ

kalkınma kuramını, bürokratik idareye son verilmesi[32] ve kişisel teşebbüsün geliştirilmesi üzerine oturtmuştur. Tek kurtuluş yolu, milletimizin "istihsal kuvvetini" arttırmaya çalışmaktır. Bu sonuca ancak eğitim ile varılabilir. Osmanlı eğitimi, tek hedefi devletin kasasından alınan maaş ile yaşamak olan insanlar yetiştirmektedir. Kişisel özgürlüklerinin farkında dahi olmayan, müdahale yeteneğinden yoksun bu toplumda, istibdat yönetiminin vücut bulması da normaldir. Çünkü *"yönetime karşı müstakil ruhlu vatandaşların bulunmadığı bir muhit"*, istibdadı besler. Sabahaddin Bey, bu dolaylı kalkınma formülü ile servet sahibi olmanın memuriyetle gerçekleştiği bir toplumda, elde edilen servetin, ticaret ve sanayi alanlarının dışına aktarılmasının doğurduğu olumsuz duruma dikkat çekmiştir[33].

Teşebbüs-i şahsi kavramını, özgürlük arayışlarının Osmanlı iktisadi yaşamına yansıması olarak değerlendirilmelidir. Meşrutiyetle birlikte, Osmanlı, "menfaat-i şahsiye"sini gözetecek, "mülkiyet-i şahsiye"sinin dokunulmazlığına inanacak ve "hukuk-u şahsiye"sine sahip çıkacaktır. Liberalizmin ve bireyciliğin bu kilit kavramları, Meşrutiyet ortamında tartışılarak, zamanla Osmanlının yapısına uygun bir milli iktisat politikasının doğmasına zemin hazırlamıştır [34]. Çünkü teşebbüs-i şahsi, yalnız Sabahaddin Bey'in üstünde durduğu bir konu değildir. Osmanlı topumu içinde, gerçek bir felsefe hareketi olarak adlandırılan ve öncülüğünü Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik ve M.Cavit Bey'in yaptığı Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Dergisinde de yalnız Batı kurumlarının alınmasıyla sorunların çözümlenemeyeceği üzerine yazılar yayınlanmıştır. Derginin ilk sayısında, bütün siyasi mücadelelerin temelinde iktisadi mücadelenin yattığı vurgulandığını görüyoruz[35].

Bu çalışmalar içinde Sabahhaddin Bey'in söyleminin özelliği, teşebbüs-i şahsi kavramını bireysel özgürlükler bağlamında açıklamasıdır. Bunun yanında, kişisel girişim özgürlüğünün yönetim modeline göre gelişme imkânı bulacağına dair görüşleri, Prens'in liberalizm ile demokratik yönetimler arasıdaki bağı kavradığını göstermektedir. O, reformların başarısını, yalnızca rejimin değiştirilmesine bağlamamıştır. Yapı aynı kaldıkça, istibdat ya da kötü yönetim yeniden gelecektir. Oysa toplumun eğitim yolu ile kabuk değiştirmesi kötü yönetimlerin yolunu kapatacaktır. Bu kabuğu kırmanın ya da değiştirmenin ilk basamağı, insanın özgürlük bilincidir[36].

---

32 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 101.

33 Hanioğlu, s. 203.

34 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul 1995, s. 10 vd.

35 Ülken, s. 160-161 .

36 Toprak, s. 12 ve s. 198, Belge 3.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sabahaddin Bey, Osmanlı toplum yapısının durağanlığını; bireysel varlığının farkına varamamış ve dolayısıyla yaşamı boyunca bir dayanağa muhtaç insan tipi ile açıklar. Ayrıca Osmanlı toplumunun idari mekanizmasının birçok önemli olumsuzluğu karşılıklı olarak beslediğine ilişkin düşüncelerinin, son derece doğru olduğunu teslim etmek gerekir. 19. yüzyıl, Osmanlı ekonomik yapısını, Batıdan akıp gelen kapitalist sürece dâhil olmak konusunda çok zorlayacaktır. Osmanlı bürokrasisi, Avrupa ile ilişkiler sonucu ekonomik sistemin ilkelerini kavradığı zaman, devlet bu sistem tarafından kuşatılmış durumdaydı. 19.yüzyılda yapılan reformlar, siyasi açıdan olduğu gibi, ekonomik açıdan da gayrimüslim unsurların ticaret hayatında önemli bir atılım sağlamıştır[37]. Bu unsurlar bakımından, milli kimlik duygusunu alevlendiren etnik ve dini hisler, ticari-ekonomik gelişmişlikten de güç almıştır. Sabahaddin Bey, bu durumu açıkça görenlerdendir. Şahsi teşebbüslerinin ilerlemesi konusunda Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar, Osmanlı'dan memnun değillerdir. Çünkü halkların refah düzeyi ve insanların mutluluğu, kişisel girişimleri ile elde ettikleri servetin artması ile mümkündür. Bunu elde eden halklar, servetlerini ve refahlarını paylaşmak istemeyecek, bağımsız olmayı arzulayacaktır. Osmanlı, siyaseten fethettiği yerleri, iktisaden fethedememiştir[38]. 19. yüzyılda yapılan reformlar da Türk unsurlar için, iktidarla olan ekonomik bağımlılık ilişkilerini değiştirmemiştir. Sınıf farklılaşmasını yaşayamayan bu durağan toplum, yalnız "düşsel bir özgürlüğün" peşine düşmüştür.

Gelenekçi ve cemaatçi yapı, ekonomik sınıfların gelişmemiş olması, Osmanlı tabasını, devlet içinde bir makam ve mevki edinmeye sevk etmiş ve bunun kökleşmesine neden olmuştur. Bu kökleşmenin etkisi, Cumhuriyetin kurulmasından yıllar sonra bile hissedilir. Osmanlı döneminde bir çeşit siyasi tepki olarak algılanan çift bozma gibi durumlarda, merkeziyetçi siyasi iktidar hemen ağırlığını ortaya koymuş ve çok sayıda insanı bürokraside istihdam etmiştir. Bu siyaset zaman zaman devreye sokularak, Osmanlı-Türk siyasi geleneği içinde kalıcı bir maraz halini almıştır. 1980'li yılların başında devletin hiç ihtiyaç olmadığı halde, sırf siyasi kredi elde edebilmek için sayısı on binleri bulan kadroları doldurması bu geleneğin halen devam ettiğinin tipik bir örneğidir[39].

Sabahaddin Bey tüm kusurlarına rağmen, bir kültürel değişimden bahsetmektedir. II.Meşrutiyetin karmaşası içinde, merkeziyetçi eğilimlere karşı çıkmaktadır. Onun, özellikle adem-i merkeziyete ilişkin düşünceleri, İmparatorluktaki Hıristiyan unsurların sempatisini kazanma çabası olarak değerlen-

---

37 Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasi İktidar İlişkisi*, Ankara 2003, s. 135 vd.

38 Sabahaddin, *Bir İzâh*, s. 23.

39 Ömer Çaha, "Osmanlı'da Sivil Toplum", *AÜSBFD*, C. 49, 1994-Haziran-Aralık, s. 86 vd.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLİTİŞİM FAKÜLTESİ YAYINLARI

dirilmiştir. Tütengil, bu görüşün tam aksine, Sabahaddin Bey'in görüşlerinin, en çok gayri Müslim kesimlerden darbe aldığını söyler. Kanun-ı Esasi'de yer alan bir hüküm olmasında rağmen, adem-i merkeziyetin bu kesimlerde siyasi ayrılıkçılık olarak yorumlanması, kavram üzerinde son derece olumsuz bir psikoloji yaratmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu olumsuz psikolojiyi Sabahaddin Bey aleyhine kullanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkeziyetçi, statüden yana tavırlarına getirdiği eleştiriler, II.Meşrutiyetin kargaşası içinde şahsiyetini ve düşüncelerini tahammül edilmez kılmıştır.

Tartışmalara Cevaplar:

Sabahaddin Bey'in söyleminde, etnik kökeni veya dini mensubiyeti özellikle öne çıkaran bir boyut yoktur. Bireyi yücelten bir yön vardır, bu da onun demokrasiye olan inancının bir kanıtıdır. Madem burada modernlik ve gelenek arasındaki yüz yıllık bir geçmişi ele alıyoruz, günümüzün sorunları açısından Sabahaddin Bey'in düşüncelerinde birkaç noktayı özellikle yeniden belirtmekte fayda görüyorum. Kendisi E.Demolins'in İngiliz toplumu üzerine görüşlerini Osmanlı toplum yapısı dikkate almadan adeta aktarılmıştır. Fakat bu yön, söylediklerinin gerçeklik payının değerini düşürmemektedir. Liberal ekonominin doğal koşulları yaşanmadığı için; ülkemiz, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra milli burjuvaziyi devlet desteği ile yaratmak zorunda kalmıştır. Devletin himayesindeki ekonomi, ancak 24 Ocak 1980 kararları ile uluslararası ekonomik alana açılabilmiştir. Öte yandan, yönettiği alanın genişliği ile aynı oranda hantallaşan bir bürokrasi ile kamu sektöründe devam eden verimsizlik herkesçe malumdur. Bugün yerel demokrasinin gelişmesi ve yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması konusunda attığımız adımlar, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde ana noktalardan birini oluşturmaktadır.

Kişisel yetenekleri ve teşebbüs gücü gelişmediği için gözünü devlette memur olmaya diken kesimler için, Sabahaddin Bey'in eleştirilerinin haklılığını görüyoruz. Toplumumuzda, devlette çalışmak kolay yaşamanın ve kolay geçimin yolu olarak görülmektedir. Devlet, hala en büyük istihdam alanıdır[40]. Çoğu kez ihtiyacın çok üzerinde, zamanında politik kaygılarla oluşturulmuş geniş kadrolar, bugün özelleştirilen kurum ve kuruluşlardaki en büyük sorun-

[40] Mustafa Acar, "Müzmin Krizler Toplumunun Ekonomi Politiği" , http://www.yenitürkiye.com/display.asp?c=0452 (12.08.2008), OECD rakamlarına göre bugün Türkiye'de her 30 kişiden biri memurdur ve bu rakam nüfusla kıyaslandığında hiç de yüksek değildir. Devlet Planlama Teşkilatının rakamlarına göre, ülkemizde kamu istihdamının toplam istihdama oranı 14.2 dir. Bu oran, İspanya'da 15.2, Almanya'da 15.6, Kanada'da ise 19.6 dır. Ülkemizdeki asıl sorunun memurların sayısı değil, yeterlilikleri ve dağılımı olduğunu belirten görüşler de vardır. Zira, Türkiye'de her zaman eğitim, sağlık ve adli hizmetlerdeki personel yetersizliğinden şikayet edilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dur[41]. "Devleti küçültmek" deyimi, Sabahaddin Bey tarafından kullanılmış değildir. Kendisi doğrudan doğruya "bizim ne kadar çok memurumuz var" demez. Sabahaddin Bey, niçin diğer unsurlar ticaret alnında ilerleyip özgürlük alanını genişlettikleri halde, Türk-Müslüman unsurlar devlette çalışmayı istiyorlar? Türklerin ticari kuvvetinin neden gelişemediğine bir cevap aramaya çalışmaktadır. Devlet küçültmek, devleti dışlamak ya da devleti güçsüzleştirmek demek değildir, aksine devleti etkinleştirmektir. Geleneksel devlet yapısındaki doku değişine dair tartışmalar ise başka bir çalışmanın konusu olmalıdır.

Sabahaddin Bey mi yoksa Prens Sabahaddin Bey mi? Hangisi doğru sorununa gelince... Doğrusu Osmanlı Hanedanında anne soyundan gelen çocukların bir ünvan taşıyamayacaklarına dair açıklamalar görüyoruz[42]. Kendisi, Prens ünvanını kullanmamıştır fakat yazılarını "Mehmet Sabahaddin" adı ile imzalamaktadır. Bu isim ve ünvan karışıklığının yine tarihçilerimiz tarafından gideri-leceğini düşünüyorum. Soruları ile katkıda bulunanlara teşekkür ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

41 Türkiye'de, özelleştirme politikalarında devletin küçültülmesinden sağlanan kaynakların sosyal hizmetler alanına aktarılacağı söylemi, devleti küçültmüyor sadece harcama kalemlerinin bileşenlerini değiştiriyor. Unutulmamalıdır ki Batı yipi sosyal devlet ve günümüzün devleti küçültme politikaları birbiri ile çelişkilidir. Oğuz Oyan, "Devleti Küçültme Saplantısı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XIX, Sayı 179-180, s. 6 vd.

42 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi *Kronolojisi*,C IV,1961, s. 733.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ